

Fritiden — nyckeln till social och samhällelig delaktighet

Ann-Charlotte Nilsson-Embro

När flertalet utvecklingsstörda flyttat till öppnare boendeformer visar det sig hur stor betydelse friheten har för välbefinnandet. Integreringen ger ökade möjligheter till aktivitet och kontakt, men kan också leda till isolering och passivitet.

En ny syn på frihetens roll ger nya arbetsuppgifter för fritidsassistenter inom omsorgsverksamheten.

Ann-Charlotte Nilsson-Embro är leg psykolog och har under ett antal år som forskningsassistent vid MR-projektet i Uppsala framför allt studerat fritidsfrågor.

Fritiden för den förståndshandikappade har historiskt sett rönt liten uppmärksamhet. Den har inte bedömts utgöra vare sig något personligt eller socialt problem och därför inte heller givits några resurser inom omsorgsverksamheten.

Förändringar började dock ske i samband med Omsorgslagen 1967. I en ny omsorgsstruktur delades sysselsättning/arbete och boende organisatoriskt och spreds alltmer geografiskt, vilket samtidigt innebar att alla inte hade kontakt med personal varje dag. De öppna boendeformerna — inackorderingshem, elevhem och egen lägenhet — gav ny möjlighet till kontakt med andra människor och mer utåtriktat samhällsliv överhuvud taget. För den utvecklingsstörda är det i särskilt hög grad under fritiden som man får möjlighet att uppleva normala vardagsmönster och livsvillkor. Detta förutsätter dock viss förberedelse och stöd.

Många omsorgshuvudmän uppfattade fortfarande

inte fritiden som något problemområde, utan antog att de som klarade av att bo på inackorderingshem eller egen lägenhet också skulle klara sin fritid på egen hand. Först efter det att ett större antal utvecklingsstörda flyttat till öppnare boendeformer upptäckte man att fritiden har stor betydelse för en persons välbefinnande men också kunde ge problem i form av isolering och passivitet. Det blev därför nödvändigt att finna former för en ökad social interaktion mellan utvecklingsstörda och med andra samhällsmedborgare. Därmed får också fritidsverksamhet en alldeles speciell betydelse inom omsorgerna. Man kan rent av hävda att fritiden kan betraktas som ett kritiskt mått på habiliteringen och omsorgsarbetet i stort. Även om fritidsverksamhet inte i sig i första hand har ett habiliterande syfte så påverkas fritiden för den utvecklingsstörda personen av habiliteringen. Färdigheter, kunskaper och erfarenheter kan byggas på med ytterligare erfarenheter genom deltagande i fritidsaktiviteter tillsammans med andra. Hur man klarar detta är beroende av de samlade habiliterande insatserna.

Med denna syn på fritidens roll följer en rad nya arbetsuppgifter för fritidsassistenter, verksamma inom omsorgsverksamheten. Man måste omvärdera sin roll från att vara "fixaren", aktivitetsledaren och festarrangören till att samordna, informera och undervisa om rekreativsmöjligheter.

.....
*Fritiden kan betraktas som ett kritiskt mått på
habiliteringen och omsorgsarbetet i stort.*
.....

Kritiska faktorer

Från våra undersökningar av utvecklingsstörda människors fritidssituation vet vi att den ofta präglas antingen av passivitet eller av en stor andel organiserade aktiviteter, speciellt arrangerade för förståndshandikappade (Lörelius/Nilsson, 1981; Nilsson-Embros, 1982). För att befrämja ökad kontakt med den omgivande miljön har vi försökt att utifrån undersökningsresultaten identifiera de kritiska faktorer som är avgörande och som kan ge vägledning för det praktiska arbetet med att göra mötet mellan den handikappade personen och samhället så bra som möjligt.

Målet för individen är att vidga sina vyer, inte upprepa. En anpassad information är en förutsättning för att bli *medveten* om tillgängligt utbud, innehåll och lokalisering. Det är dock först när medvetenheten är kombinerad med viss *säkerhet* i utnyttjandet som den utvecklingsstörda individen kan förväntas ta egna beslut som rör fritiden.

Förbindelselänken mellan individ och samhälle utgörs främst av personal inom fritidsorganisationen och övrig personal med ansvar för utvecklingsstördas fritidssituation, som förväntas arbeta i två riktningar: mot den utvecklingsstörda och personalen kring honom/henne samt mot organisationer, föreningar och kommunal fritidsservice.

Personal som arbetar inom de integrerade omsorgsformerna kan i sitt arbete finnas kvar i institutionella rutiner trots att man förväntas arbeta på ett annat sätt. Man kan arbeta i skift som på vårdhemmen, skapa beroende hellre än oberoende och ha lika rigida och opersonliga arbetsmetoder som på vårdhem. Det blir då viktigt att uppmuntra personal att betona oberoende, självbestämmande, socialt deltagande och samvaro med andra människor – en undervisningsuppgift blir för fritidsassistenterna inom habiliteringsverksamheten. Personal skall förberedas för att kunna ge en individuell ålders- och handikappanpassad information – en informationsuppgift. De interna resurserna inom habiliteringen

.....

Utvecklingsstörda gör samma saker som andra på fritiden.

.....

måste ses som flexibla och får ej bli dominerande. Målet är att maximalt utnyttja de yttre resurserna – en organisatorisk uppgift.

"Pröva-på-grupper"

Ett sätt att systematiskt arbeta med att försöka göra mötet mellan den förståndshandikappade och samhället så positivt som möjligt är att arbeta med så kallade "pröva-på-grupper" (PVP). PVP-verksamheten kan beskrivas som ett moln, ämnat att blåsas bort och försvinna den dag då PVP-gruppen, som konstruerad åtgärd, gjort sitt och man som enskild individ eller grupp inte längre känner behov av en tillrättalagd verksamhet eller stöd av en ledare. Det är alltså fråga om ett arbetssätt för att förbereda så många förståndshandikappade som möjligt att våga delta i det allmänna fritidsutbudet samtidigt som det är ett effektivt sätt att oavbrutet tränga sig på i det gängse utbudet.

För det första vill man med denna metod stärka den förståndshandikappade individen genom att låta honom vidga sina erfarenheter, få pröva på olika fritidsaktiviteter. Detta sker i grupp och med ett klart syfte att tränga sig på i det allmänna fritidsutbudet. Detta kan få till konsekvens att man som ledare i gruppen får se exempel på färdighetsbrister, får ta hand om mycken rädsla och stora besvikelser. Det är därför viktigt att ledaren i PVP-grupperna får tillgång till stöd, handledning och utbildning. Samhällsarbetet som också finns som en del av arbetet med PVP-gruppen går ut på att visa sig i det allmänna utbudet, ställa krav på medlemskap och positivt bemötande.

Kontakter och tillfredsställelse

Fritiden i hemmet ägnas till stor del åt hushållsgöromål och TV-tittande. De som har ett intresse att utöva hemma är kanske inte så många men de visar en variationsrikedom som motsäger förutfattade meningar om torftighet och initiativlöshet som något som präglar gruppen utvecklingsstörda. Materialet i en intervjuundersökning (Sonnander/Nilsson-Embros, 1984) bekräftar också den bild som tidigare erhållits av utvecklingsstördas fritidssituation och som betraktats i ljuset av vad det svenska folket i allmänhet gör på sin fritid: Man gör samma saker (vi

Att vara nöjd med sin fritid innebär också att man har hög livskvalitet.

hittar hela bredden) men omfattningen och aktivitetsgraden, skiljer grupperna åt. Fritiden visade sig vara det enda tillfredsställelsemått (ett uttryck för att förändra sin situation) som korrelerade med skattad livskvalitet (enligt Naess' definition, 1979). Att vara nöjd med sin fritid innebär också att man har en hög livskvalitet. Även om man inte säkert kan uttala sig om vad som orsakar vad så stödjer dock resultaten tesen om fritidens stora betydelse för det allmänna välbefinnandet, dvs att fritiden kan stå som ett kritiskt mått på hur väl man lyckats i sina habiliteringssträvanden.

I och med att boendeformen för många förståndshandikappade har förändrats mot ett mer integrerat boende har man också fysiskt och funktionellt kommit närmare fritidsaktiviteter ute i samhället. Gruppen utvecklingsstörda som bor på inackorderingshem och i egen lägenhet har dock tillgång till fler aktiviteter, situationer och möjligheter än de i realiteten utnyttjar (Hjärpe, 1984). Att man inte utnyttjar utbudet mer än man gör har flera orsaker.

Intimt kopplat till hur fritiden ser ut är det sociala kontaktnätets utformning. Den finske sociologen Allardt (1958) menar att ett stort fritidsutbud inte utnyttjas om inte ett socialt kontaktnät existerar för individen, dvs det är väsentligt att ha någon att utöva aktiviteten tillsammans med eller att någon ger inspiration till att delta eller pröva något nytt. I intervjuundersökningen med förståndshandikappade angav 52,1% av undersökningsgruppen att man känner sig isolerade och önskar sig flera kontakter och vänner. Det är fråga om vuxna människor som oftast ej valt att leva ensamma. Man har levt och lever tillsammans med andra människor på ett sätt som ej präglas av intimitet och integritet. Man förväntas klara av en grupptillvaro men ej ett liv tillsammans med en partner. Den beskrivningen kan man finna hos äldre utvecklingsstörda. Den yngre generationen utvecklingsstörda ställer andra krav på normaliserade livsvillkor, vilka också i större utsträckning kan erbjudas dem.

Det sociala kontaktnätets omfattning och utformning är förmodligen kopplat till handikappgrad. I vår undersökningsgrupp med måttligt och lätt utvecklingsstörda framstår begåvningshandikappat dock bara som en av flera orsaker till varför det sociala kontaktnätet är så bristfälligt. Personella och strukturella omständigheter spelar för dessa människor en stor och i många fall avgörande roll för deras möjligheter till ett socialt fungerande liv utanför omsorgsvärlden.

Något som också påverkar utformandet av fritiden är beroendet av andra och då främst personal. I handikappets art ligger ett stödbehov – ett behov som kan variera stort mellan praktisk hjälp och psykologiskt stöd. Som förståndshandikappad är man uppbunden i ett personal- och föräldrabe-roende som är känsligt och svårt att bryta – det är slusatsen man kan dra av förståndshandikappades egen beskrivning av detta. Beroende kan avspegla en verklig oförmåga men också vara en produkt av ett institutionsliv och en personalattityd som underblåser en beroendeställning.

Diskussion

Mycket har hänt inom omsorgsvården under det senaste decenniet. De organisatoriska förändringarna har givit positiva konsekvenser för den enskilde förståndshandikappade och också skapat en annorlunda arbetssituation för personal inom omsorgsvården.

Man måste dock konstatera att vissa framsteg medfört nya problem som på många sätt ökat sårbarheten för den enskilde förståndshandikappade. Vi har haft höga förväntningar på vår integreringspolitik (på ett socialt och samhälleligt deltagande) men har ej till fullo lyckats leva upp till förväntningarna.

Det viktigaste målet för framtiden är att finna balansen mellan ett maximalt socialt deltagande och ett minimum av social sårbarhet (Haywood, 1981). Vi har i resultaten från fritidsstudier sett en del

Den yngre generationen utvecklingsstörda ställer högre krav.

konsekvenser av våra normaliserings- och integreringsambitioner. De tillfällen då sårbarheten kan upplevas som mest konkret, hårdast och tuffast är just vid de tillfällen då man deltar i sociala aktiviteter. Det är då man upptäcker sig själv i kontakten med andra, det är då man börjar uppleva sina egna begränsningar, börjar fundera över andra människors kommentarer och blickar, det är då beroendet till andra blir ett märkbart hinder, det är då avsaknaden av en nära kompis blir en realitet; det är då man upptäcker att man inte förstår den information som ges och det är då de begränsade erfarenheterna gör en osäker och villrådig.

I teamarbetet kring den förståndshandikappade måste vi börja fånga upp även fritidsaspekten för att i tid minimera sårbarheten och i tid planera för ett maximalt socialt deltagande. För att minimera sårbarheten krävs ett större beaktande av de psykologiska aspekterna av den förståndshandikappades livssituation som rör beroende, frihet, handikappmedvetande, sociala relationer m.m. Att öka det sociala deltagandet blir möjligt först då man givit den förståndshandikappade medvetenhet om utbud så att denne känner en förlitan till sig själv och

vågar delta i fritidsutbudet ute i samhället samt att arrangörer ute i samhället tar emot utan reservationer.

REFERENSER

- Allardt et al. (1958): On the cumulative nature of leisure activities. *Acta Sociologica*, vol 3, 165–172.
- Haywood, C. (1981): Reducing social vulnerability in the challenge of the eighties. *Mental Retardation*. August, 190–195.
- Hjärpe, J. (1984): Normaliseringens kvalitet. Förutsättningar och utnyttjandegrad inom tre livsområden för utvecklingsstörda, boende, fritid och daglig verksamhet. Projekt Mental Retardation, Uppsala.
- Lörelius, J. & Nilsson, A-C. (1981): Normativ modell för fritid. I: Kebbon et al. *Evaluering av öppna omsorgsformer*. Rapport 1981: 2, Delegationen för social forskning, Stockholm.
- Naess, S. (1979): Livskvalitet: Om å ha det godt i byen og på landet. *INASrapport 79: 2*, Oslo.
- Nilsson-Embros, A-C. (1982): Six papers. *IASSMD Congress*, Toronto. *Mental Retardation Project*, University of Uppsala.
- Sonnander, K. & Nilsson-Embros, A-C. (1984): Utvecklingsstördas livskvalitet. Projekt Mental Retardation, Uppsala.

Föreningen för psykotiska barn

Föreningen bildades 1973, på initiativ av föräldrar till psykotiska barn. Dessa barn tillhör en eftersatt grupp i vårt samhälle – både när det gäller vård och undervisning. De barndomspsykotiska vuxna saknar i de flesta fall ett meningsfullt arbete och ett för dem anpassat boende. Föreningen har idag c:a 1 300 medlemmar.

RIKSFÖRENINGEN försöker påverka myndigheter och utredningar, informerar om barnpsykos och har nära kontakt med sina länsföreningar.

LÄNSFÖRENINGARNA arbetar med frågor på länsnivå och påverkar de olika myndigheterna. De har nära kontakt med medlemmarna, ordnar föräldraträffar, föredrag m.m. Namn på kon-

taktpersoner finner du nedan. Det är angeläget att fler länsföreningar bildas för att få fram bättre resurser för ditt barn och din familj!

ÖGONBLICK, den här medlemstidningen, är den enda i landet som behandlar de barndomspsykotiskas situation. Tidningen är forum för såväl föräldrar som dem som arbetar med barnen. ÖGONBLICK utkommer fyra gånger per år (mars, juni, oktober, december).

I MEDLEMSAVGIFTEN ingår tidningen. Avgiften gäller per kalenderår och betalas direkt till respektive länsförening. Om ni bor så, att ni saknar länsförening, betalar ni direkt till riksföreningen. För enskild medlem är avgiften 40 kr alt 50 kr, för institution 80 kr alt 100 kr.